

19 IV 1943
POWSTANIE
W GETCIE
WARSZAWSKIM

Bierzemy udział w akcji *Żonkile*

Organizator akcji *Żonkile*:

Kuchnia żydowska

W kuchni żydowskiej dominują smaki i przyprawy z Europy Środkowo-Wschodniej, zwłaszcza z terenów karaimskich i tatarskich. Jeśli lokalne dania miały się granicami koszerności, znajdowały się w niej. Dlatego w kuchni żydowskiej krajów Żydzi przyniosli z sobą dania miejscowe, nadając im specyficzny charakter. Pasa tym zwrócić uwagę na specyficzny charakter. Pasa tym zwrócić uwagę na specyficzny charakter. Pasa tym zwrócić uwagę na specyficzny charakter.

Kara po żydowsku – jedno z kantonowych dania żydowskie. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen.

Gefilte fish to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen.

Gęsi piskop to danie żydowskie. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen.

Jako deser. Nazwa dania weszła do polskiej kuchni. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen. Galicji to kulinarny fenomen.

Żydzi

-kultura

-historia

Wiktorija Świdnicka

Patrycja Gruszcza

domierskich

Wielka Synagoga w Krakowie...
 Muzeum Obregau w Sandomerze
 Od marca 2016 r. Dział Historyczny Muzeum Obregau w Sandomerze realizuje zlecone przez Zarząd Żydów Sandomierskich w ramach programu. Wspieranie działań kulturalnych...

Getto w Sandomerze

W 1941 roku w Sandomerze Niemcy utworzyli getto żydowskie. W getcie obywateli żydowskich i Polaków. Przewodnikiem tego...

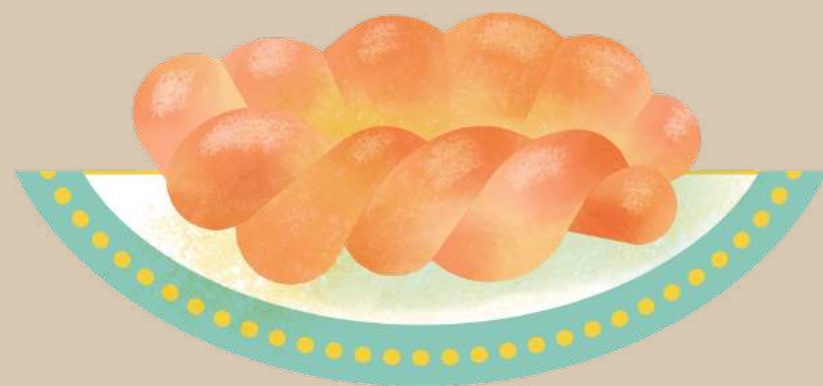
Historia Żydów sandomierskich

Żydzi w Sandomerze pojawiли się w XIV wieku. Pierwsza synagoga w Sandomerze powstała w 1398 r. W 1644 roku w Sandomerze powstała synagoga. W 1791 roku w Sandomerze powstała synagoga.

kultura

פסח

Akcja społeczno-edukacyjna „Żonkile”.

Żonkile symbolizują pamięć, szacunek i nadzieję. Związane są z postacią Marka Edelmana, ostatniego przywódcy Żydowskiej Organizacji Bojowej, który w każdą rocznicę Powstania w Getcie Warszawskim dostawał te kwiaty od anonimowej osoby.

Akcja „Żonkile” to ważny projekt edukacyjny przypominający o Powstaniu w Getcie Warszawskim. Ten desperacki heroiczny zryw jest na świecie symbolem walki o godność, jednak w Polsce Powstanie w Getcie wciąż pozostaje mało znane. Chcemy, aby to się zmieniło, aby pamięć o Powstaniu stała się jednym z elementów kształtujących tożsamość mieszkańców stolicy i wspólnej świadomości historycznej Polaków i Żydów. Pierwszą edycję „Żonkili” zorganizowaliśmy w dniach 19-21 kwietnia 2013 roku na ulicach Warszawy i wielu innych miast w Polsce. Ponad 500 wolontariuszy rozdało ponad 50 tys. papierowych żonkili oraz około 80 tysięcy ulotek z informacjami o Powstaniu.

kuchnia żydowska

Kuchnia Żydów aszkenazyjskich zamieszkujących przed 1939 r. Europę Środkowo-Wschodnią czerpała obficie z tradycji kulinarnych innych narodów. Jeśli lokalne dania mieściły się granicach koszerności, znajdowały swoje miejsce. Dlatego "w każdym z poszczególnych krajów Żydzi przyswoili sobie szereg dań miejscowych, nadając im specyficzny charakter. Poza tym używają oni obfitość zapachów i korzeni – pozostałość wschodu i dużo cebuli w dosyć nieprzewidzianych kombinacjach" pisała w tygodniku ilustrowanym "Bluszcz" dla kobiet przedwojenna dziennikarka.

Pełniejszy obraz kuchni Żydów polskich z jednej strony surowej, a z drugiej wyrafinowanej i smacznej wyłania się m.in. z "Polskiej kuchni koshernej" - książki Rebeki Wolff z drugiej połowy XIX w., popularnej i wielokrotnie wznawianej. Doszukać się w niej można receptur na dania zupełnie nieznanne kuchni polskiej, ale też i takie, które były właściwe kuchni staropolskiej (jak np. półgęski, które dziś odkrywamy na nowo).

Karp po żydowsku – jedno z kanonicznych polskich dań wigilijnych (szczególnie na terenach dawnej Galicji), to kuzyn gefilte fish, choć zamiast pulpetów przeważnie podaje się rybnie dzwonka. W przeszłości karp był w kuchni żydowskiej popularną rybą. Przyrządzano go na różne słodkokwaśne sposoby: z cebulą, winnym octem albo piwem, cukrem, korzeniami albo pieprzem; podobnie obrabiano szczupaki, okonie czy liny. Małe rybki stynki, gotowano w piwie i occie, z dodatkiem masła, soli, cukru i korzeni.

Gefilte fish to kulki z siekanej ryby z przyprawami i macą. Podawano je tradycyjnie na Nowy Rok (Rosh Hashana). W Galicji gefilte fish przyrządzano na słodko z cebulą, rodzynkami i migdałami, podczas gdy na północy Żydzi litewscy doprawiali je pikantnie. Granicę między regionami, w których obowiązywała inna wersja tego dania nazywano umownie "granicą gefilte fish". Receptury z północy i południa łączy to, że ryba zawsze podawana jest na zimno w galarecie. Przed 1939 r. karczmy przydrożne lub zajazdy w małych miasteczkach na Kresach (sztetlach), w których mieszkała liczna społeczność żydowska, słynęły z wybornie przyrządzanej ryby po żydowsku, "na którą zjeżdżają okoliczni mieszkańcy".

Gęsi pipek to potrawa z faszzerowanej i pieczonej skórki z gęsiej szyi. Szyję nadziewano farszem z ziemniaków z dodatkiem cebuli, ale też i mięsem, np. koszerną wołowiną. Wypada wspomnieć, że np. w Galicji pod tą nazwą znana była także potrawka z duszonych gęsich żołądków.

W kuchni żydowskiej mięso gęsi jest bardzo cenione. Gęś pieczono w całości, nadziewano klasycznie jabłkami, kiszoną kapustą lub kasztanami podobnie jak w kuchni staropolskiej. Z "drobiazgów gęsich" (podrobów) gotowało się rosół, albo sos z czosnkiem, a wątróbki smażyło się np. z jabłkiem i cukrem. Gęsi smalec był w żydowskiej kuchni niezbędny, gdyż Talmud zabraniał przyrządzania mięsa na maśle w myśl przykazania: "nie będziesz spożywał koźlecia w mleku matki jego". Zakazany był również łój wołowy i cielęcy, pochodzący z zadnich części zwierząt. Z gęsiego tłuszczu wytapiano pyszne skwarki.

Nie byłoby kuchni żydowskiej bez **czulentu** – tradycyjnej potrawy jedzonej w szabat, kiedy nie wolno było gotować i rozpalać ognia. Naczynie ze wszystkimi składnikami tego jednogarnkowca zanosilo się więc w piątek po południu do pobliskiego piekarza, który podlewał potrawę wodą i wstawiał ją na noc do pieca "naumyślnie na ten cel zbudowanego, gdzie się do soboty w południe zostaje, i skąd wychodzi gotowe i bardzo gorące". Czulent najczęściej zawierał fasolę, kosztowną wołowinę, a także cebulę i korzenne przyprawy, czasem kaszę albo ziemniaki.

Knyszes to rodzaj mącznych czy też ziemniaczanych knedli, nadziewanych farszami o różnych smakach. Wypiekało się je w piecu do momentu, gdy skórka stała się brązowa i chrupiąca. Zazwyczaj faszerowano je cebulą, siekaną wątróbką lub serem.

Żydzi aszkenazyjscy jadali **holiszkes** – czyli gołąbki, liście kapusty faszerowane klopsikami mięsnymi (najczęściej wołowiną), podawane w słodkokwaśnym sosie pomidorowym.

Kugel to jedna z tradycyjnych potraw świątecznych i szabatowych. Podawano go jako danie główne, dodatek lub na słodko na deser. To rodzaj zapiekanki ziemniaczanej z jajkami i cebulą, ewentualnie z dodatkiem kaszy, ryżu, kapusty, wypiekanej w piecu.

Cymes to nazwa słodkich potraw, które najczęściej (ale nie tylko) podaje się jako deser. Nazwa dania weszła zresztą do języka polskiego. "Cymes" to coś pysznego, rarytas – jak śpiewa Marta Bizoń w piosence o tym tytule do muzyki "ostatniego żyjącego Klezmera Galicji" Leopolda Kozłowskiego. Cymes w kuchni żydowskiej kojarzy się z szabatem i innymi świętami, ale tylko tymi o radosnym charakterze.

10 polskich Żydów, którzy zmienili dzieje świata

Samuel Goldwyn

Adolf Beck.

Ary Szternfeld

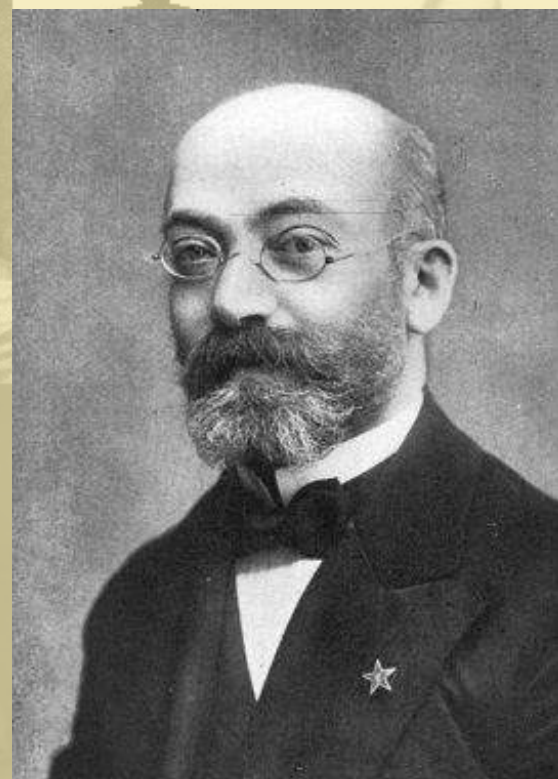
Kazimierz Funk

Max Factor

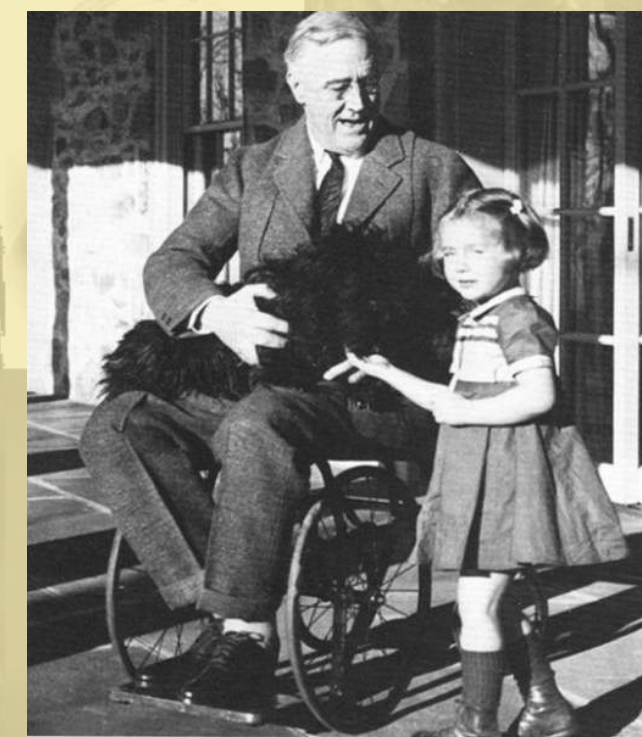
Ludwik Hirszfeld

Ludwik Zamenhof

Helena Rubinstein

Hilary Koprowski

Jakub Węgieńko

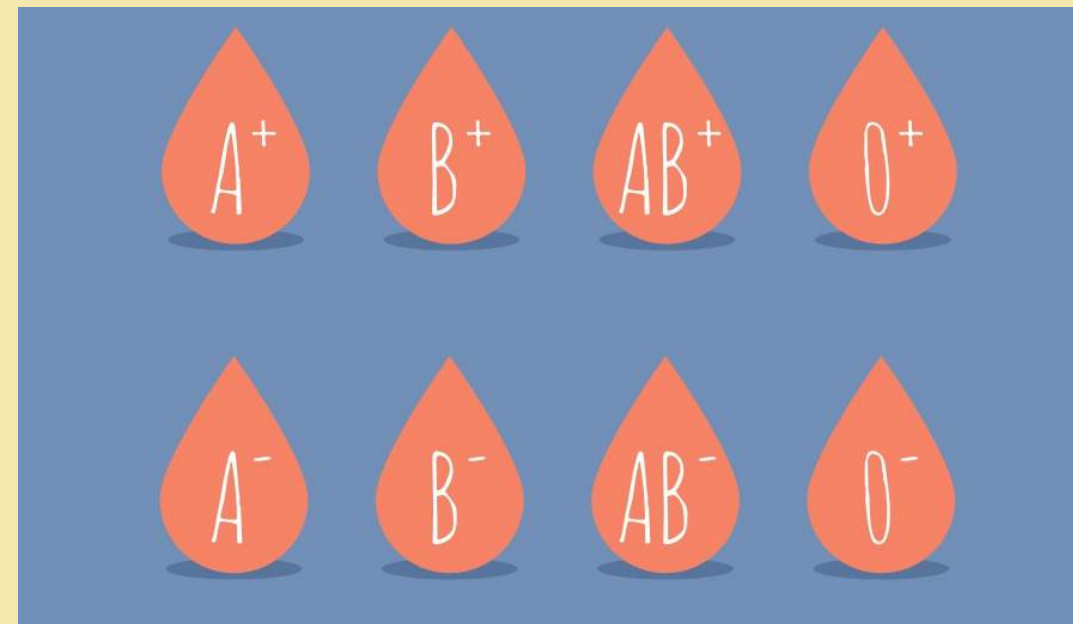
*Samuel Goldwyn.
Człowiek, który stworzył MGM*

Samuel Goldwyn, znany wcześniej jako Szmul Gelbfisz, zdecydowanie dołożył swoje trzy grosze do historii kina, a jego wytwórnia filmowa miała pod swoimi skrzydłami całą plejadę gwiazd.

Szmul urodził się w Warszawie w 1879 roku, jako najstarszy z sześciorga dzieci Aarona Dawida Gelbfisza, handlarza używanymi meblami. Za całą edukację musiało mu wystarczyć uczęszczanie do chederu (żydowskiej szkoły religijnej). Kiedy w wieku 15 lat stracił ojca, zamiast zgodnie z tradycją stać się głową rodziny, wyjechał z kraju.

*Ludwik Hirszfeld. To dzięki niemu wiesz,
jaką masz grupę krwi*

Ludwik Hirszfeld urodził się w Warszawie, w zasymilowanej żydowskiej rodzinie w 1884 roku. W odróżnieniu od Gelbfisza, odebrał staranną edukację. W 1907 roku ukończył w Niemczech studia medyczne. Niedługo później Hirszfeld został asystentem niemieckiego profesora Emila von Dungerna. Do dziejów medycyny przeszedł dzięki swojej pracy nad grupami krwi. Wprawdzie pierwszych odkryć w tym zakresie dokonał Karl Landsteiner na początku wieku, ale dopiero Dungern i Hirszfeld zaprowadzili w serologii porządek. Dzięki nim znamy dzisiaj grupy krwi o, A, B i AB. Po powrocie do Polski w 1920 roku Hirszfeld kontynuował badania i to on określił czynnik Rh oraz badał zjawisko konfliktu serologicznego.

*Jakub Węgierko.
Dzięki niemu z cukrzycą można żyć*

W 1889 roku na świat przyszedł syn ogrodnika cmentarza żydowskiego przy Okopowej w Warszawie Mieczysława Węgierko i jego żony Justyny Obstblum. Nikt nie spodziewał się, jak wiele mały Jakub zrobi dla chorych na całym świecie. Jakub Węgierko ukończył studia medyczne na uniwersytecie w Zurychu i zrobił doktorat w Bernie. W latach 20. był lekarzem w wojsku polskim. Po przejściu do cywila prowadził pracę badawczą i w 1926 roku stworzył coś, co ogromnie ułatwiło życie cukrzykom. Metodę leczenia cukrzycy dużymi dawkami insuliny, wspomaganą dietą.

ZWYCZAJE

mykwa

W mykwie powinna znajdować się bieżąca woda, deszczówka lub woda ze źródła. Rytualna kąpiel obowiązuje prozelitów przyjmujących judaizm. Kobiety udają się do mykwy po okresie menstruacji i połogu, aby odzyskać rytualną czystość. Z kolei mężczyźni zobowiązani są odwiedzać mykwę po przed niektórymi świętami, np. Jom Kipur. Pobożni Żydzi czynili to jednak w każdy piątek przed szabasem. Niektórzy kąpali się w mykwie nawet codziennie przed poranną modlitwą. Rytuał kąpieli polegał na całkowitym zanurzeniu się w wodzie. Zarówno mężczyźni jak i kobiety dokonywali tego, nie zdejmując koszul. Ablucji towarzyszyła recytacja odpowiednich modlitw. W mykwie płukano także nowe naczynia domowe.

Gra w drejdlę

Gra w drejdlę to dla dzieci obowiązkowy element święta Chanuka.

Dzieci dostają od rodziców czekoladowe monety, w jidysz zwane chanuke gelt. Ten majątek mogą szybko pomnożyć lub stracić za sprawą czworościennego bączka zwanego drejdlę. Na każdej ścianie bączka widnieje litera hebrajskiego alfabetu: נ (nun), ג (gimel), ה (hei) lub ש (szin), które są pierwszymi literami słów w zdaniu: Nes gadol haja sham (hebr., Wielki cud zdarzył się tam). W Izraelu literę ש (szin) zastąpiono literą פ (pei), gdyż okolicznik tam (sham) zmieniono na tutaj (po).

Swat i zaręczyny

Pierwszym małżeństwem żydowskim, które zostało zaaranżowane przez swata był związek Izaaka i Rebeki. Jak czytamy w Biblii, Abraham wysłał sługę w swoje rodzinne strony, aby przywiózł on stamtąd na żonę dla Izaaka.

Funkcja szadchana jest niezwykle ceniona i szanowana. Według Talmudu sam Bóg w czterdziestym dniu od momentu poczęcia każdego człowieka, decyduje o jego życiowym partnerze. Szadchan jest więc pomocnikiem Boga. Swoją pracę zaczyna od zbierania szczegółowych informacji o kandydatach do małżeństwa, które dotyczą ich charakteru, wykształcenia, rodziny, zdrowia, zainteresowań i sytuacji finansowej. Następnie, zapoznaje młodych ze sobą. Jeśli para zdecyduje się pobrać, następuje ceremonia zaręczyn, a szadchan otrzymuje wynagrodzenie za swój pośrednictwo.

Zaręczyny żydowskie (zwane kidduszin lub erusin) w odróżnieniu od zaręczyn zawieranych przez chrześcijan nie mogą zostać zerwane. Dawniej, podczas zaręczyn, rodzice przyszłej pary młodej (najczęściej ojcowie) podpisywali kontrakt (tenaim) określający zobowiązania finansowe dotyczące przede wszystkim posagu. Dziś, jeżeli tenaim jest podpisywany, zawiera datę ślubu i podział kosztów z związanych z organizacją wesela. Tenaim jest sygnowany przez dwóch świadków. Następnie, odczytuje go publicznie przyjaciel rodziny lub rabin zaproszony na uroczystość zaręczyn. Zaraz potem matki przyszłych nowożeńców tłuką talerz. Symbolizuje to nierozwalność zaręczyn albo, według innej interpretacji, trwałą zmianę relacji pomiędzy matkami a dziećmi, które już niedługo stworzą nową rodzinę. Po zebraniu fragmentów rozbitego talerza następuje poczęstunek.

Przebieg ślubu

1. Badeken

Przed publicznym rozpoczęciem ceremonii ma miejsce krótka, prywatna uroczystość znana badeken, podczas której spotykają się Młodzi i ich najbliżsi członkowie rodziny. Badeken oznacza „sprawdzenie” i zazwyczaj wiąże się odsłonięciem welonu panny młodej oraz żartobliwym przywołaniem wspomnienia, kiedy patriarcha Jakub dał się nabrać na poślubienie niewłaściwej kobiety biorąc jedną siostrę za drugą. Ta prywatna chwila ma miejsce zaledwie na moment przed przejściem pod chupę i daje parze możliwość wzajemnego rozpoznania się i emocjonalnego połączenia. Przed ceremonią Młodzi w towarzystwie świadków podpiszą ketubę, czyli tradycyjną umowę ślubną, która formalnie zapieczętuje ich wzajemne zobowiązanie.

5/Erusin (Zaręczyny)

Ceremonia rozpoczyna się biblijnym werselem powitania i tradycyjnymi słowami z XVI-wiecznego błogosławieństwa dla Pana Młodego i Panny Młodej, po którym rabin wita parę. Dwa następne błogosławieństwa recytowane są nad kielichem wina – symbolem radości. Pierwsze z nich jest zwykłym pobłogosławieniem owocu winorośli. Drugie jest zaręczyn. Po ich zakończeniu para pije z kielicha. Młodzi podczas zaręczyn wyrazili werbalnie swoje wzajemne zobowiązanie. Zostanie ono przypieczętowane wymianą obrączek i słowami przysięgi. Pan Młody umieszcza pierścień na palcu wskazującym Panny Młodej i wypowiada następujące zdanie: „Tą obrączką zostajesz mi poświęcona zgodnie z prawem Mojżeszowym i Izraela”. Pan Młody zdejmuje pierścień z palca wskazującego Panny Młodej i umieszcza go na jej palcu serdecznym. Panna Młoda umieszcza pierścień na palcu wskazującym Pana Młodego i wypowiada następujące zdanie: „Tą obrączką zostajesz mi poświęcony zgodnie z prawem Mojżeszowym i Izraela”. Panna Młoda zdejmuje pierścień z palca wskazującego Pana Młodego i umieszcza go na jego palcu serdecznym. Po wymianie obrączek rabin odczytuje wszystkim zgromadzonym ketubę.

7. Jichud (Zjednoczenie)

Natychmiast po zakończeniu ceremonii para udaje się na trwające kilkanaście minut odosobnienie. Ten czas nazywany jest Jichud i oznacza „zjednoczenie”.

2. Przybycie pod chupę

Czasami cała ceremonia zaślubin jest nazywana chupą. Słowo to odnosi się do baldachimu, pod którym ma miejsce ceremonia, a który symbolizuje przyszły dom małżonków.

3. Nisuin (Małżeństwo)

Podczas tej części ceremonii para nadal stoi pod chupą. Recytowane jest siedem błogosławieństw. Cała ich seria opowiada o cudzie stworzenia, radości z małżeństwa i o tym, jak może ono symbolizować wszelkie szczęście, a zaczyna się od błogosławieństwa drugiego kielicha wina.

4. Siedem okrążeń

Ceremonia zaczyna się od przybycia Pana Młodego (hebr., hatan) i Panny Młodej (hebr., kalla) pod chupę oraz ich krążenia wokół siebie nawzajem, które symbolizuje oczyszczenie. Tradycyjnie panna młoda okrąża pana młodego siedem razy.

6. Tłuczenie szkła

Zgodnie z tradycją Młodzi tłuką szkło. Czynność ta ma wymiar symboliczny. Niektórzy twierdzą, że tłuczenie szkła przypomina o zniszczeniu Świątyni i tragedii żydowskiej historii, którą pamiętamy nawet w chwili radości największej radości. Podczas zaślubin tłuczenie szkła jest przypomnieniem, że każde małżeństwo oprócz radości z bycia razem przynosi też trudności i chwile smutku. Kiedy szkło jest tłuczone, aby uczynić zadość tradycji, wszyscy goście wołają: „Mazel Tow!”.

Chanuka

Zwana inaczej Świętem świateł. Trwa 8 dni upamiętnienia cudowne wydarzenia w trakcie żydowskiego powstania Machabeuszy, kiedy po poświęceniu świątyni niewielka ilość oliwy paliła się przez 8 dni. Najważniejsze jest zapalenie chanukiji

Rosh ha-Shana

Jest Pierwszym dniem żydowskiego kalendarza, upamiętnienia stworzenia świata i przypomina o Bożym sądzie. Święto trwa osiem dni i otwiera okres pokuty, trwającej do święta Jom Kipur (dzień pojednania).

Purim

Jest świętem upamiętniającym uchronienie ludności żydowskiej od zagłady w imperium perskim, ma charakter karnawałowy. Uczestnicy przebierają się za postacie występujące w czytanej w tym dniu Księdze Estery.

święta żydowskie

Jom Kipur

W tym dniu naród żydowski staje ze skruchą przed Bogiem, oczekując przebaczenia i miłosierdzia. W wigillie należy wziąć kąpiel w mykwie, a w samym dniu święta obowiązuje ścisły post

Szabat

Najważniejszym dniem w tygodniu jest dla wyznawców judaizmu szabat. Jest to święty dzień, wolny od pracy, upamiętniający dzieło stworzenia świata. Rozpoczyna się w piątek wieczorem zapaleniem przez gospodynię przynajmniej dwóch świec i kończy w sobotę wieczorem. W szabat mężczyźni udają się do synagogi na modlitwy; kobiety nie mają takiego obowiązku.

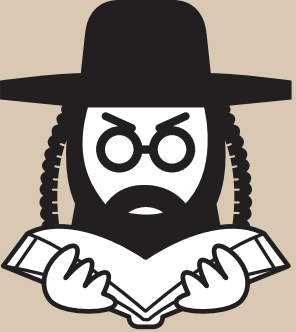
Pesach

Jest świętem, upamiętniającym wyzwolenie Żydów z niewoli egipskiej. Rozpoczyna się kolacją sederową. Nie wolno w tym dniu spożywać chleba na zakwasie, je się wtedy mace.

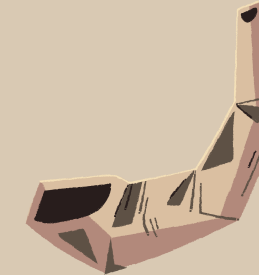

Styl żydowski

– nakazy religijne ściśle określały ubiór mężczyzn, co nie oznacza, że nie zmieniał się on w czasie i że nie istniały różnice regionalne. W mniejszym stopniu ograniczenia dotyczyły kobiet, choć także im religia narzucała pewne normy wyglądu, a rabini zalecali skromność strojów. Obowiązywał biblijny zakaz łączenia nici i materiałów wełnianych z lnianymi, gdyż z takiej mieszanki sporządzano sakralny strój kapłanów w starożytnej Świątyni Jerozolimskiej. W średniowieczu i epoce nowożytnej stroje żydowskie nie różniły się od ubrań mieszczan. Zamożni mężczyźni ubierali się na wzór szlachecki. Ustawodawstwo kościelne zalecało umieszczanie na ubraniach znaku hańby lub noszenie szpiczastych kapeluszy, aby łatwo było odróżnić Żydów od chrześcijan. Zakazy te w Polsce nie były przestrzegane. Sejm Żydowski m.in. zabraniał kobietom noszenia drogich ozdób i biżuterii. Obowiązujący w XVIII w. strój męski został zachowany, z niewielkimi modyfikacjami. Codziennym ubraniem wierzchnim był chałat. W XIX w. przyjął się kolor czarny, co miało symbolizować żałobę po zburzeniu Świątyni Jerozolimskiej. Zakładano pod koszulę lub zamiast koszuli tałas kutn, czyli kamizelkę z białego płótna nie zszytej po bokach, z przodu zdobionej tak jak tałas, granatowymi lub czarnymi pasami, z przymocowanymi na rogach cyces – frędzlami, które należało wypuścić na wierzch spodni. Pod wpływem osiemnastowiecznej mody spodnie chasydów były krótkie, do kolan. Strój męski uzupełniały czarne lub białe wełniane pończochy oraz buty – długie z cholewami lub tureckie kapce bez pięt. Głowę mężczyźni przykrywali małą czapeczką, jarmułką, na którą zakładano jeszcze czapkę lub kapelusz o kształcie zależnym od lokalnej mody. W dni świąteczne noszono sztrejml, czapki z szerokim rondem z futra lisiego lub sobolego. Podczas modlitwy mężczyźni okrywali się tałasem i zakładali tefilin. Kobiety zwykle dostosowywały się do obowiązującej mody i zależnie od zamożności ubierały się jak mieszcżki, najzamożniejsze czerpały wzory sukni z zagranicznych żurnali. W pobożnych rodzinach kobiety zamężne nosiły chustki lub peruki, bowiem obyczaj nakazywał golenie głowy po ślubie, aby nie budzić u męża grzesznego pożądania, a także zabezpieczyć się przed złymi duchami, szedim, wplątującymi się we włosy. Na suknię, która powinna sięgać pod szyję i mieć długie rękawy zasłaniające łokcie, zakładały fartuszki bogato zdobione haftem.

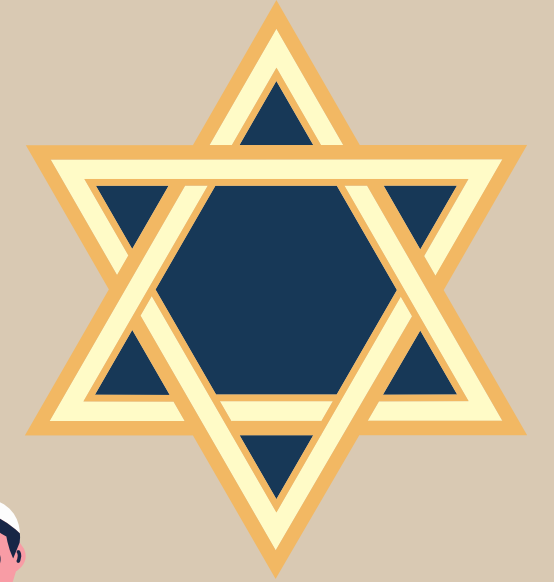
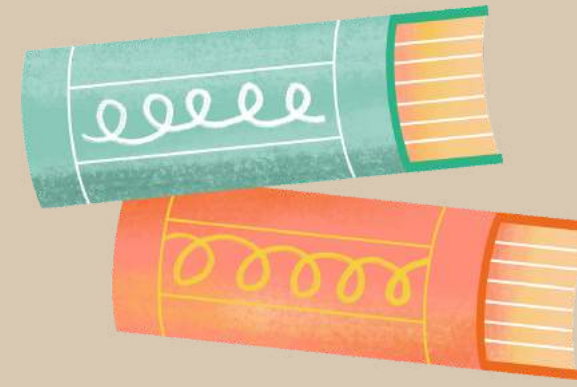
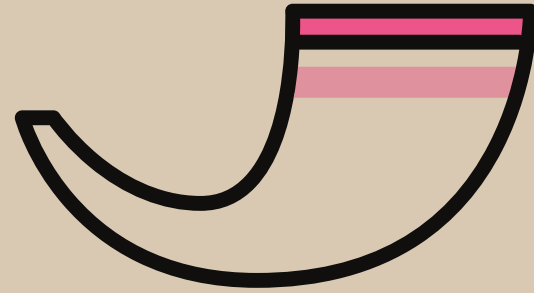
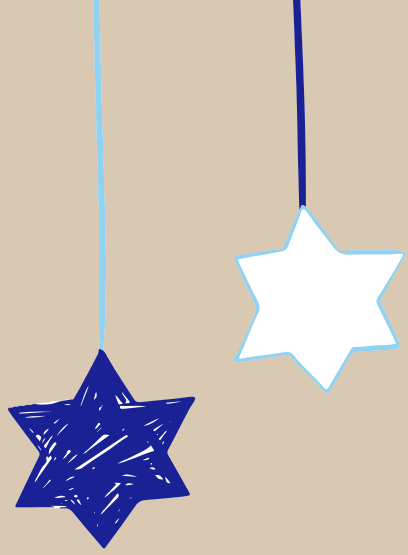

Muzyka

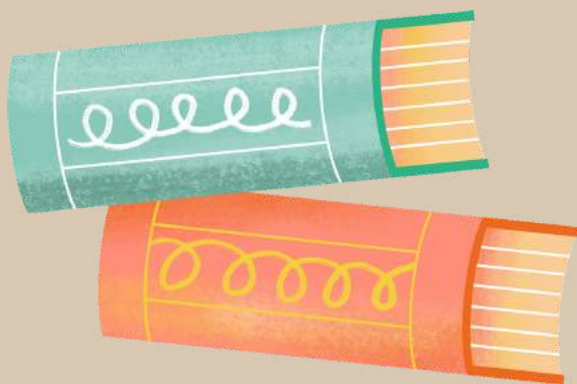
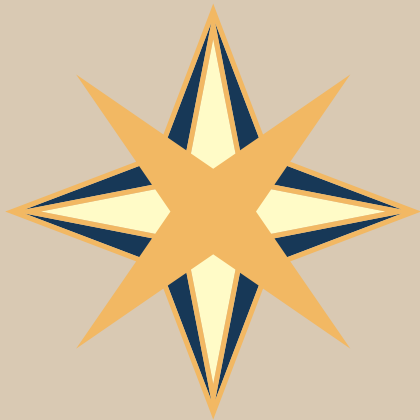

Żydowska muzyka – kultura muzyczna Żydów. Najstarsze wzmianki o muzyce żydowskiej sięgają końca II tysiąclecia p.n.e.; Pewnych informacji dostarcza ikonografia oraz Biblia, zwłaszcza Pięcioksiąg, Psalmi, Lamentacje, Pieśń nad Pieśniami. Z tych źródeł wiadomo, że dawni Żydzi (Hebrajczycy) dysponowali bogatym instrumentarium muzycznym (ponad 30 różnych instrumentów, m.in.: harfa, gitara, cymbały), dominowała jednak muzyka wokalna. Muzyka żydowska kształtowała kultura religijna, uwidoczniły się w niej wpływy kultur Mezopotamii i Egiptu (tańce w świątyniach). W czasach Pierwszej Świątyni Jerozolimskiej uprawiano śpiew antyfonalny i responsorialny, przeważały psalmy (np. błagalne, żałobne). Muzyka, zarówno instrumentalna, jak i wokalna, towarzyszyła obrzędowi liturgicznemu, uświetniała uroczystości dworskie, obchody świąt narodowych i rodzinnych. Po zburzeniu Drugiej Świątyni Jerozolimskiej (70 r. n.e.) i wygnaniu Żydów obowiązywał zakaz muzyki instrumentalnej; wskutek tego zaczęły się rozwijać nowe formy wokalne muzyki synagogalnej, podlegające wpływom kultury krajów diaspory. Powstały nowe, odmienne kręgi kultury żydowskiej, utworzone przez Żydów sefardyjskich, osiadłych w krajach arabskich i na Półwyspie Iberyjskim, oraz przez aszkenazyjskich, osiadłych w Niemczech i w Europie Wschodniej. Na ziemiach polskich, w granicach dawnej Rzeczypospolitej, działali liczni kantorzy, będący zarazem kompozytorami lub autorami opracowań muzyki liturgicznej. W Polsce w okresie międzywojennym zyskali sławę m.in. kantorzy Wielkiej Synagogi na Tłomackim w Warszawie: Gerszon Sirota, Pinchas Szerman. Synagoga ta była synagogą reformowaną, w której kantorom towarzyszył 120-osobowy chór, zespół instrumentalny i organy (w synagogach ortodoksyjnych obowiązuje zakaz akompaniamentu instrumentalnego).

historia

Historia Żydów sandomierskich

Żydzi w Sandomierzu po raz pierwszy zostali odnotowani w XIV wieku. Pierwsza wzmianka dotyczy 1367 r., kiedy starozakonni sandomierscy razem z krakowskimi i lwowskimi wystąpili do króla polskiego Kazimierza Wielkiego o potwierdzenie przywilejów generalnych nadanych im w 1264 r. w Kaliszu przez Bolesława Pobożnego. Z 1418 r. pochodzi najstarsza wiadomość o synagodze sandomierskiej. Pod groźbą jej zamknięcia tutejsi Żydzi musieli składać miejscowej kapitule kolegiackiej pewne ilości pieprzu, cukru i innych artykułów.

W drugiej połowie XV w. poświęcony został kirkut. Przypuszcza się, że początki osadnictwa żydowskiego sięgają tutaj XIII wieku. Na podstawie podatku koronacyjnego wpłaconego w 1507 r. przez starozakonnych sandomierskich można stwierdzić, że znajdował się tu jeden z największych lub najbogatszych ośrodków żydowskich w całej ówczesnej Polsce. Na przełomie XVI/XVII w. Żydzi stanowili zapewne około 10% ogółu miejskiej populacji szacowanej na 3000.

Dzielnica żydowska

Z kolei w 1628 r. miał miejsce proces o mord rytualny, w którym zarzucono Żydom sandomierskim, że porwali i wytoczyli krew z tutejszego dziecka aptekarza. Oskarżeni ciało chłopca mieli porąbać i dać do zjedzenia psu. W wyniku procesu Żydów uniewinniono.

W 1571 r. miały miejsce w Sandomierzu wystąpienia antyżydowskie. W 1589 r. na prośbę władz miejskich król Zygmunt III Waza ograniczył liczbę tutejszych domów żydowskich do 11. Prawo to nie było jednak przestrzegane. W 1605 r. kiedy Żydów sandomierskich oskarżono o zabicie dziesięcioletniego Marcina Kuczka, zatrzymano dzieci najznacniejszych tutejszych starozakonnych. Ciało dziecka nie odnaleziono.

W 1639 r. oskarżona o czary Krystyna Matysówna zeznała, że sprzedawała hostię Żydom sandomierskim. W wyniku tego oskarżenia w Sandomierzu doszło do tumultu antyżydowskiego, w wyniku którego splądrowano domy starozakonnych w mieście. W tych rozruchach aktywny udział wzięli m.in. studenci kolegium jezuickiego i służba kościelna. W wyniku procesu Żydzi zostali uniewinnieni. Natomiast osadzono i skazano sprawców tumultu.

W 1655 r. nastąpiła okrutna inwazja szwedzka. Żydzi przez zdesperowanych mieszkańców zostali posądzeni o zdradę. Nastąpił pogrom – Żydzi zostali wypędzeni z miasta, a część z nich wymordowano. Przez rok okupacja szwedzka a później najazd Rakoczego, które spowodowały ruinę miasta. Król Jan Kazimierz chciał, aby Żydzi powrócili i pomogli w odbudowie miasta. Otrzymał od niego potwierdzenie dawnych przywilejów. Wolno im było odbudować domy i bóżnicę, posiadać cmentarz i łaźnię. Podlegali odtąd tylko jurysdykcji wojewody. Ich liczebność szybko rosła, co zaczęło tworzyć konflikty z miejscowym mieszczaństwem.

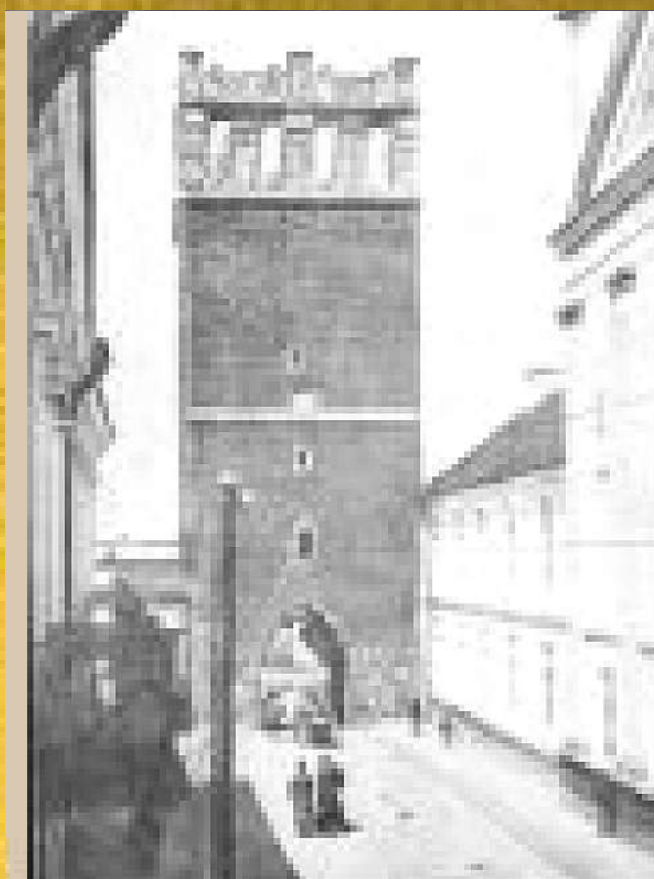
W 1698 r. tutejszy starozakonny Aleksander Berek miał się dopuścić kolejnego mordu rytualnego, tym razem na dziewczynce Małgorzatce. Miało do niego dojść w tej samej kamienicy, w której wcześniej, w 1628 r., Żydzi mieli zabić chłopca. W wyniku procesu na karę śmierci zostali skazani matka dziewczynki Katarzyna Mroczkovicowa oraz oskarżony Żyd.

Rozwój Sandomierza po wojnach szwedzkich przerwała na początku XVIII wieku wojna północna. Przemarsz wojsk w latach 1702 – 1709 oraz zaraza z 1708 r. spowodowały ponowna ruinę i wyludnienie miasta. Nadal oskarżano Żydów o spowodowanie nieszczęść.

Kolejne oskarżenie o dokonanie przez Żydów sandomierskich mordu rytualnego na pewnym chłopcu miało miejsce w 1710 roku. W wyniku procesu na karę śmierci skazano trzech starozakonnych. Oskarżycielem Żydów sandomierskich w procesach o mordy rytualne był archidiakon, oficjał i proboszcz sandomierski ks. Stefan Żuchowski.

W 1712 r. w wyniku oskarżeń Żydów sandomierskich o mordy rytualne król August II nakazał wypędzić ich z miasta, a synagogę zamienić na kaplicę rzymskokatolicką. Postanowienia te nie zostały zrealizowane.

W 1774 r. uznano, że Żydzi mogą posiadać w Sandomierzu 16 domów. W każdym z nich miało prawo mieszkać tylko po jednej rodzinie gospodarza i komornika. Starozakonni nie mogli mieszkać pod murami miejskimi i na przedmieściach. Później Żydzi mieli prawo posiadać w Sandomierzu 46 domów. Oprócz takiej ilości domów żydowskich w mieście znajdowały się wówczas również synagoga, kirkut oraz szpital i łaźnia żydowska.

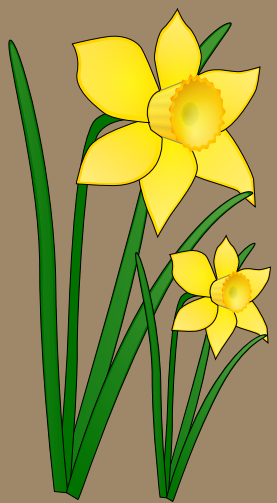

Fałszywe oskarżanie Żydów o mordy rytualne

Obraz przedstawiający rzekomy mord rytualny z katedry w Sandomierzu autorstwa Karola de Prevot (XVIII w.)

Przy okazji procesu Żydów sandomierskich z lat 1710-1713 ksiądz kanonik Stefan Żuchowski polecił malarzowi Karolowi de Prevot „obraz ciała prawdziwy ze wszystkimi bliźnami namalować, który potem był oczywistym żydowskiego okrucieństwa dokumentem”. Prevot namalował malowidła na stallach w kościele św. Pawła i obraz na ścianie pod chórem w sandomierskiej kolegiacie. Obraz ten wisi do dzisiaj i budzi różne emocje. Wysunięty przed kilkunastu laty przez jezuitę o. Stanisława Musiała postulat usunięcia obrazu z sandomierskiej katedry nie może doczekać się realizacji.

Pod zaborami nastąpił duży przyrost ludności żydowskiej w Sandomierzu, a szczególnie w końcu XIX w. i na początku XX w., kiedy jej liczebność osiągnęła ok. 50 % ogółu mieszkańców miasta. Jednak w okresie międzywojennym, m.in. na skutek emigracji żydowskiej oraz przyłączenia do Sandomierza okolicznych miejscowości, ogólny odsetek starozakonnych w mieście zmalał. W 1939 r. mieszkało tutaj ok. 2,5 tysiąca Żydów. W latach międzywojennych funkcjonowały w Sandomierzu m.in. dwie żydowskie biblioteki. Działał tutaj także amatorski teatr żydowski.

Żydowska kuczka

Kuczka to spolszczona nazwa hebrajskiego słowa סוכות (Sukkot) oznaczającego namiot albo szałas. Takie „budowle” służyły dawnym, żydowskim właścicielom kamienic podczas Święta Sukkot, czyli święta upamiętniającego ucieczkę Żydów z niewoli egipskiej i 40-letnią wędrówkę przez pustynię, kiedy to spali oni w namiotach.

biblioteki żydowskie

Getto w Sandomierzu

W 1939 r. po zajęciu Sandomierza Niemcy zorganizowali tutaj pogrom ludności żydowskiej. W czerwcu 1942 r. utworzyli getto, które objęło obszar zamknięty ulicami Żydowską i Berka Joselewicza. Przesiedlono do niego Żydów z okolicznych miejscowości. W ten sposób umieszczono w nim ok. 5200 osób.

Getto objęło 21 budynków na obszarze ograniczonym ulicami: Żydowską, Zamkową i Berka Joselewicza. Wszystkie osoby w wieku od 12 do 60 lat miały obowiązek świadczenia pracy na rzecz okupanta. Żydzi byli zatrudnieni w warsztatach na terenie getta, a także przy pracach drogowych, remontach oraz w gospodarstwach osadników niemieckich. Rabunki, prześladowania, pobicia i doraźne egzekucje stały się koszmarną codziennością getta.

Likwidacja skupiska żydowskiego w Sandomierzu rozpoczęła się w dniu 29.10.1942 roku. Nad ranem teren getta został obstawiony strażą. Kazano Żydom zebrać się na placu targowym. Naziści przy pomocy żydowskiej służby porządkowej przystąpili do wypędzania ludzi z domów. Odbywało się to ze szczególną brutalnością - wiele osób zostało dotkliwie pobitych, wiele zamordowanych. Poszukiwanie ukrywających się osób trwało trzy dni. Policja polska wyciągnęła z domów około 400 schowanych Żydów. 200 z nich na miejscu zamordowano. Trzy dni po tej akcji została wydana przez Polaków reszta Żydów, która się znajdowała w schronach. Od razu ich rozstrzelano. Tylko trzydziestu udało się uratować dzięki pomocy policji żydowskiej, dwaj Polacy pomogli ratować tych Żydów. 29 października 1942 r. ostatecznie zebrane osoby załadowano do wagonów i - razem z Żydami z Klimontowa i Zawichostu - wysłano do komór gazowych w Bełżcu. Ta pierwsza akcja przyniosła zagładę ponad trzem tysiącom osób.

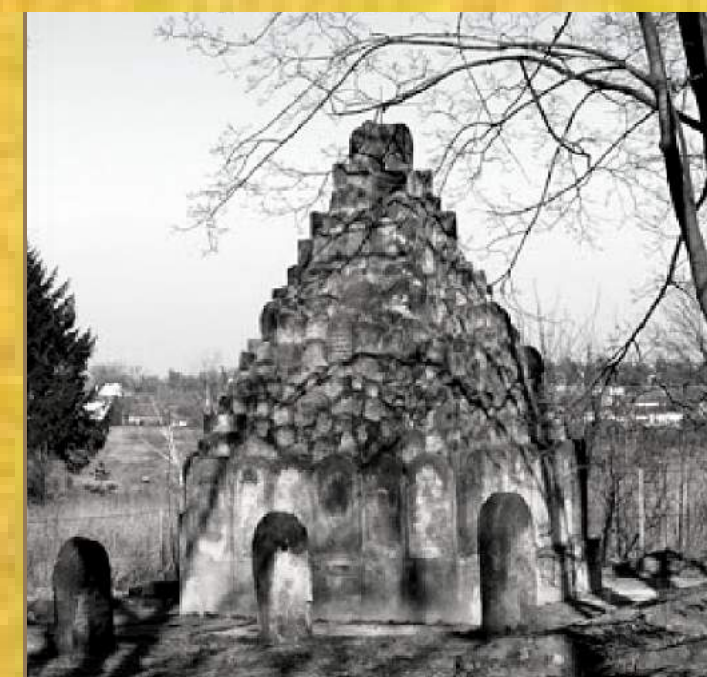
10 listopada 1942 r. w Sandomierzu Niemcy utworzyli getto szczątkowe ("Restgetto"). Zgromadzono w nim Żydów, którzy ukryli się podczas likwidacji pierwszego getta lub w okresie późniejszym przybyli do Sandomierza z innych miejscowości oraz starozakonnych przywiezionych tutaj z Rzeszy. Łącznie znalazło się tu wtedy ok. 7 tys. osób.

4 stycznia 1943 r. getto szczątkowe zostało otoczone przez Niemców. Na jego teren przyprowadzono żydowskich robotników zatrudnionych w obozach pracy przymusowej "Metan" i "Liceum".

10 stycznia 1943 r. getto sandomierskie ostatecznie zlikwidowano. Wówczas ok. 700 Żydów zdolnych do pracy wywieziono do obozu pracy w Skarżysku-Kamiennej, a ok. 6300 do Treblinki. Poza tym podczas likwidacji getta zamordowano 480 starozakonnych. W maju 1945 r. w Sandomierzu było jeszcze ok. 60 Żydów.

Po wyzwoleniu Sandomierza, Żydzi, którzy wrócili do miasta utworzyli Komitet Żydowski i reaktywowali gminę żydowską. Wykonywano betonowe nagrobki na miejscach mogił zbiorowych i zaczęto odzyskiwać nagrobki z terenu powiatu sandomierskiego. W 1948 r. wzniesiono pomnik w kształcie piramidy poświęcony pomordowanym podczas II wojny światowej Żydom z Sandomierza i okolicy. Projekt pomnika stworzył Józef Pietraszewski.

Po wyjeździe z Sandomierza (po 1948 r.) prawie całej społeczności żydowskiej przestał funkcjonować Komitet Żydowski. Pozostawiony bez gospodarza cmentarz ulegał dewastacji.

Cmentarz żydowski w Sandomierzu

Nowy cmentarz żydowski w Sandomierzu – kirkut mieści się przy ulicy Suchej. Został założony między 1830 a 1846 na obszarze o powierzchni ok. 2 mórg. Z powodu jego przepelnienia w 1928 został rozszerzony o morgę (o tzw. nowy kirkut) w kierunku północnym.

Muzeum Okręgowe w Sandomierzu

Nieobecni - wystawa oraz katalog judaików sandomierskich

Od marca 2019 r. Dział Historyczny Muzeum Okręgowego w Sandomierzu realizuje 2-letni projekt pt. Ne'edár/ נְעִדָר /Nieobecni - wystawa oraz katalog judaików sandomierskich w ramach programu Wspieranie działań muzealnych 2019, ze środków finansowych Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Wystawa po raz pierwszy w formie monograficznej przedstawi losy społeczności żydowskiej w Sandomierzu i ziemi sandomierskiej. Pierwszoplanowym założeniem ekspozycji będzie ukazanie Sandomierza jako ważnego ośrodka żydowskiego, który na trwałe wpisał się w historię miasta i ziemi sandomierskiej. Już w średniowieczu gmina ta należała do najstarszych i najważniejszych w Polsce. Żydowska społeczność odegrała ważną rolę w przedwojennych dziejach Sandomierza. Paradoksalnie, obecnie najważniejszym świadectwem jej istnienia jest niewielki cmentarz i synagoga. Badacze dziejów miasta w niewystarczającym stopniu poświęcili swoją uwagę losom żydowskich mieszkańców tego miasta.

Powstanie w getcie warszawskim

Powstanie w getcie warszawskim – bohaterska zbrojna walka żydowskich organizacji bojowych getta warszawskiego z Niemcami toczona od 19.04.1943 do 15.05.1943, największy akt zbrojnego oporu Żydów w czasie II wojny światowej.

Powstanie wybuchło w momencie rozpoczęcia zarządzanej przez Heinricha Himmlera akcji ostatecznej likwidacji getta, w wigilię żydowskiego święta Pesach, 19 kwietnia 1943, w momencie gdy w tzw. getcie szczątkowym znajdowało się już tylko ok. 50-70 tysięcy Żydów

19 kwietnia 1943 o 6 rano na teren getta wkroczyły niemieckie oddziały wojskowe i policyjne oraz wspierające je kolaboranckie formacje ukraińskie i łotewskie pod dowództwem Ferdinanda von Sammern-Frankenegga. 3 kwietnia 23 kwietnia Żydowska Organizacja Bojowa wydała odezwę do polskiej ludności Warszawy, która była kolportowana po „aryjskiej” stronie. 5 kwietnia pozostałe w getcie oddziały ŻZW podjęły decyzję o wyjściu na stronę „aryjską”. Pierwsza grupa bojowców pod dowództwem Pawła Frenkla wydostała się z getta podkopem na pl. Muranowskim. 6 maja zginął w walce dowódca ŻZW Leon Rodal. Około 300 powstańców ŻOB wraz z dowództwem zgromadziło się w bunkrze przy ul. Miłej 18, skąd prowadzili oni akcje bojowe. Przed 6 maja ŻOB wysłała poza getto Symchę Ratajzera, który miał zorganizować sposób ewakuacji ocalałych powstańców ŻOB. Część osób udało się przetransportować, a część znaleźli Niemcy. 13 maja w geście protestu przeciwko obojętności świata wobec wydarzeń w Warszawie, popełnił w Londynie samobójstwo polityk Bundu Szmul Zygielbojm. 16 maja Jürgen Stroop nakazał wysadzenie Wielkiej Synagogi i z tą datą wiąże się upadek powstania.

Siły powstańcze składały się najprawdopodobniej z około 1000-1500 słabo uzbrojonych bojowników. Potajemnie utworzone w 1942 przez mieszkańców getta ukryte schrony (zwane bunkrami) i umocnienia okazały się wyjątkowo przydatne w działaniach powstańczych. W walce zginęło ok. 6000 Żydów, 56 065 osób znajdowało się w wykrytych i zlikwidowanych bunkrach, z tej liczby 7000 zamordowano na miejscu, 6900 wysłano do Treblinki, a około 36 000 do innych obozów.

- https://www.uj.edu.pl/c/document_library/get_file?uuid=9353669e-7f47-4d62-8628-1395eb077075&groupId=1479490
- <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/powstanie-w-getcie-warszawskim>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Powstanie_w_getcie_warszawskim#Powstanie_w_getcie_warszawskim
- <https://pl.pinterest.com>
- http://swietokrzyskisztetl.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=94&sub=9
- <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/697-sandomierz/99-historia-spolecznosci/137979-historia-spolecznosci>
- <http://pamiec.sandomierz.pl/14-sandomierz/sandomierz1/40-pomnik-pomordowanych-zydow.html>
- <http://www.zamek-sandomierz.pl/home/obiekt-tygodnia/546-zydowska-kuczka>
- <https://loprzeworsk.pl/files/Kultura%20%C5%BCydowska.pdf>
- <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/zydowskie-ksiegozbiory-ksiegarnie-biblioteki/>
- <https://wiesz.pl/2018/12/20/oskarzanie-zydow-o-mordy-rytualne-to-pomowienia/>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Nowy_cmentarz_%C5%BCydowski_w_Sandomierzu
- <https://sztetl.org.pl/pl/media/66266-cmentarz-w-sandomierzu?ref=gallery&article=31386>
- <http://www.zamek-sandomierz.pl/muzeum/mkidn-programy/397-ne-edar-nieobecni-wystawa-oraz-katalog-judaikow-sandomierskich>
- <https://www.google.com/searchq=getto%20sandomierskie&tbm=isch&tbs=rimg:CTTRJPh1DdVkyROgmBeNqnW&hl=pl&sa=X&ved=0CBsQuIlBahcKEwjwrLzXgf7vAhUAA AAAHQAAAAQIA&biw=2024&bih=944>
- <https://sztetl.org.pl/pl/tradycja-i-kultura-zydowska>
- <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2014/08/24/10-polskich-zydow-ktorzy-zmienili-historie-swiata/>
- <https://culture.pl/pl/artykul/gefilte-fish-czulent-kugel-czyli-kuchnia-zydow-polskich>
- <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/zydowska-muzyka>
- <https://misyjne.pl/chanuka-sameach-radosnej-chanuki/>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Rosz_ha-Szana
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Jom_Kipur
- <https://dziendobry.tvn.pl/a/pesach-co-to-za-swieto-kiedy-i-dlaczego-jest-obchodzone>
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Szabat>
- <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/stroj-zydowski>
- <https://pl.erch2014.com/obschestvo/78792-nacionalnyy-kostyum-evreev-foto-opisanie.html>
- https://polin.pl/sites/default/files/styles/isocell_8_2/public/2021-04/og%C3%B3lny_prorgam.jpg?h=021770cb&itok=LwfxomqL
- <https://www.1944.pl/artykul/akcja-spoleczno-edukacyjna-zonkile-.4041.html>
- www.niedziela.pl/artykul/7535/Historia-Zydow-sandomierskich
- sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/697-sandomierz/116-miejsca-martyrologii/50395-getto-w-sandomierz
- sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/697-sandomierz/99-historia-spolecznosci/137979-historia-spolecznosci

Źródła

